

ՍՈՒՐԵՆ Ռ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ԳԱՄ պապականության ինստիտուտ, պ.գ.թ., դոցենտ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱՐՄԻՐ ԽԱՉԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ
1920-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Բանալի բառեր՝ Խորհրդային Հայաստան, Կարմիր խաչ, քնակ-
չություն, առողջապահություն, սոցիալական օգնություն:

Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը, որ սոցիալ-
տնտեսական չափազանց ծանր իրավիճակում ստանձնել էր մե-
ծաքանակ գաղթականների, անօթևանների ու որբերի կեցույթ-
յան պատասխանատվությունը, միաժամանակ ստիպված էր դի-
մագրավել ահագնացող տարափոխիկ հիվանդությունների ու
համաճարակների տարածմանը: Այս պայմաններում նյութական
օժանդակությանը զուգահեռ՝ հրամայական էր նաև ազգաբնակ-
չությանը կազմակերպված բուժօգնության տրամադրումը, ինչից
եղևելով՝ 1920 թ. սկզբին մի խումբ հասարակական գործիչների
նախաձեռնությամբ ստեղծվեց Հայաստանի Կարմիր խաչի ըն-
կերությունը (այսուհետև՝ ՀԿԽԸ)¹:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 1920 թ.
փետրվարի 17-ի նիստում հավանության արժանացավ ՀԿԽԸ
կանոնադրությունը, որը 1920 թ. մարտի 20-ին ներկայացվեց
Պառլամենտի հաստատմանը²: ՀԿԽԸ-ի բարձրագույն մարմինը

¹ Տեղեկագիր Հայաստանի Կարմիր խաչի (այսուհետև՝ Տեղեկագիր ՀԿԽ),
Փարիզ, 1926, էջ 1:

² Հայաստանի Կարմիր խաչի ընկերություն (այսուհետև՝ ՀԿԽԸ), Մայր Աթոռ
Սուրբ Էջմիածին, 1920, էջ 10:

Գլխավոր վարչությունն էր, որի նախագահ էր ընտրվել³ Գրիգոր Չալխուշյանը⁴, ով պաշտոնավարեց մինչև նոյեմբերի սկիզբը⁵:

Սոցիալական ծանր մարտահրավերներին դիմագրավելու, առաջադրված խնդիրները լուծելու նպատակով և միջոցների սղության պայմաններում ՀԿԽԸ-ն ստիպված էր օժանդակության խնդրանքով դիմել շահագրգիռ անձանց, կազմակերպությունների ու մարմինների՝ նյութական ու ֆինանսական լրացուցիչ միջոցների ներգրավման ակնկալիքով:

ՀԿԽԸ-ն նախ դիմում է ՀՀ կառավարությանը՝ 5 միլիոն ռուբլի վարկ ստանալու խնդրանքով, սակայն 1920 թ. մայիսի 9-ի որոշմամբ տրամադրվում է ընդամենը մեկ միլիոն ռուբլի⁶:

Ընկերության արդյունավետ աշխատանքի շնորհիվ նյութական օգնություն էր հավաքվում նաև հայկական գաղթօջախներից⁷. այս գործում իր մեծ ներդրումն ունեւր Կ.Պոլսի Հայկական Կարմիր Խաչի ընկերությունը⁸:

Օգնության ուշագրավ ձև է սահմանվում ՀՀ կառավարության 1920 թ. հունիսի 2-ի որոշումով, համաձայն որի՝ երկաթուղու 1-ին և 2-րդ կարգի տոմսերի արժեքը թանկացվում է 10 ռուբլով, իսկ 3-րդ կարգի տոմսերի արժեքը՝ 5 ռուբլով՝ նպատակ ունենա-

³ Նույն տեղում, էջ 48:

⁴ Գրիգոր Չալխուշյան (1861-1931), հասարակական գործիչ, պատմաբան, իրավաբան: 1919 թ. ՀՀ կառավարությունը Չալխուշյանին նշանակել է Դռնուս ՀՀ ներկայացուցիչ: 1920 թ. հունվարին եկել է Հայաստան, ընտրվել Կարմիր խաչի կենտրոնական վարչության նախագահ: 1920 թ. նոյեմբերի 10-ին մեկնել է Կ. Պոլիս, այնտեղ մնացել Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո:

⁵ Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 154, ց. 1, գ. 2, թ. 2:

⁶ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության նիստերի արձանագրությունները. 1918-1920 թթ. Երևան, 2014, էջ 449:

⁷ Տեղեկագիր ՀԿԽ, էջ 1:

⁸ Ավագյան Վ., Հայկական ՍՍՌ Կարմիր Խաչի ընկերության պատմությունը, Երևան, 1949, էջ 18:

յով գոյացած հավելյալ գումարներն ուղղել ՀԿԽԸ համապատասխան ծրագրերի իրականացմանը⁹:

Նշենք նաև, որ արդեն 1920 թ. օգոստոսի 6-ի որոշմամբ կառավարությունը ՀԿԽԸ-ին է տրամադրում ևս 4 միլիոն ռուբլի վարկ¹⁰:

Նշված օժանդակությունների հաշվին Ընկերությունը հնարավորություն ունեցավ կյանքի կոչել մի շարք նախաձեռնություններ, մասնավորապես՝ Քեշիշքենդում (Դարալագյազի գավառ, այժմ՝ Եղեգնաձոր) հիմնվեց հիվանդանոց՝ 20-25 մահճակալով, իսկ Նորաշենում՝ բուժկայան և սննդակայան¹¹: Նախատեսվում էր նաև Քեշիշքենդի հիվանդանոցի մահճակալների թիվը հասցնել 50-ի, իսկ Երևանում բացել նոր հիվանդանոց՝ 50 մահճակալով¹²:

Հատկանշական է այն փաստը, որ ՀԿԽԸ-ն գործուն հարբերությունների մեջ էր նաև արտասահմանյան մարդասիրական կազմակերպությունների հետ: ՀԿԽԸ նախաձեռնությունները մշտապես օժանդակություն էին ստանում Մերձավոր Արևելքի Ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեի (այսուհետև՝ Ամերկոմ) կողմից¹³, մասնավորապես՝ սննդակայաններին մթերքով ապահովման և հիվանդանոցներին մահճակալների տրամադրման տեսքով:

ՀԿԽԸ մարդասիրական աշխատանքները շարունակվում են նաև 1920 թ. աշնանը սկսված թուրք-հայկական պատերազմի շրջանում: Պատերազմական գործողությունների ընթացքում

⁹ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության նիստերի արձանագրություններ. 1918-1920 թթ., էջ 477:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 530:

¹¹ Տեղեկագիր ՀԿԽ, էջ 1:

¹² ՀԱԱ, ֆ. 154, ց. 1, գ. 2, թ. 2:

¹³ Նույն տեղում, թ. 2 շրջ.:

ՀԿԽԸ-ն վիրավոր և հիվանդ զինվորներին բժշկական օգնություն ցույց տալու նպատակով իր միջոցներով կազմում է բժշկական խմբեր՝ նրանց ապահովելով անհրաժեշտ դեղորայքով և սարքավորումներով¹⁴: Այսպիսով, սպառվում են մինչ այդ Ընկերության տրամադրության տակ եղած ֆինանսական և այլ միջոցները¹⁵:

Հայաստանի Հանրապետության խորհրդայնացումից հետո Ընկերության գործունեությունը ժամանակավորապես դադարում է:

Խորհրդային իշխանության հաստատվելուց որոշ ժամանակ անց ՀԿԽԸ մի շարք անդամներ ցանկություն են հայտնում վերսկսել Ընկերության գործունեությունը¹⁶:

1921 թ. հոկտեմբերի 15-ին Հայաստանի Ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդը որոշում է, որ ՀԿԽԸ-ն մեծ դեր ունի երկրի սոցիալական վիճակի բարելամամ գործում և պետք է վերսկսի իր գործունեությունը՝ 1864 թ. ընդունված Ժնևի կոնվենցիայի դրույթների համաձայն¹⁷: Համաձայն Ժողկոմխորհի որոշման՝ պետք է լրամշակվեր ՀԿԽԸ կանոնադրությունը, ընտրվեր նոր վարչություն:

1921 թ. նոյեմբերի 20-ին Ընկերության՝ Երևանում գտնվող նախորդ վարչության անդամները հրավիրեցին ընդհանուր ժողով¹⁸, որտեղ ընտրվեցին Գլխավոր վարչության նոր անդամները: Վերջիններս Գլխավոր վարչության նախագահ ընտրեցին բժիշկ Սպանդարատ Կամսարականին¹⁹:

¹⁴ Ավագյան Վ. Նշվ. աշխ., էջ 18:

¹⁵ Տեղեկագիր ՀԿԽ, էջ 2:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 2:

¹⁷ ՀԱԱ, ֆ. 154, ց. 1, գ. 2, թ. 21:

¹⁸ Նույն տեղում, թ. 7:

¹⁹ Նույն տեղում, թ. 7 շրջ.:

Նորընտիր Գլխավոր վարչությունն իրականացրեց լայնածավալ աշխատանքներ՝ կապեր հաստատելով արտասահմանի հայաշատ կենտրոնների, տեղերում հիմնված Հայ Կարմիր խաչի կազմակերպությունների հետ, դրանցից մի քանիսը վերակազմավորելով որպես ՀԿԽԸ մասնաճյուղեր, ինչպես՝ Ամերիկայի, Փարիզի, Մարսելի, Թավրիզի և Աթենքի մասնաճյուղերը²⁰։ Գլխավոր վարչության կարևոր ձեռնարկներից էր Ղաամարլուի (այժմ՝ Արտաշատ) շրջանում գաղթականների համար բժշկական կայանի բացումը, որի հիմնադրման և գործարկման աշխատանքներին օժանդակելու պատրաստակամություն էր հայտնել նաև Անգլիական նպաստամատույց կոմիտեն։ Իսկ Կոտայքի շրջանի գաղթականների համար Շահաբ (այժմ՝ Մայակովսկի) գյուղում նախնական 6 մահճակալանոց հիվանդանոց է բացվում գավառային առողջապահության բաժնի և Ամերիկյան նպաստամատույցի օժանդակությամբ²¹։

1922 թ. հունիսի 21-ին ՀՍԽՀ Ժողկոմխորհն ընդունում է Ընկերության համար չափազանց կարևոր որոշում, որով հստակ սահմանվում են ՀԿԽԸ ֆինանսական և այլ նյութական միջոցների երաշխիքների իրավական հիմքերը, ինչը ևս մեկ անգամ փաստում է այս կազմակերպության ռազմավարական կարևորությունը երկրի սոցիալ-տնտեսական ծանր իրավիճակի կարգավորման գործում։ Համաձայն նշված որոշման՝ Կարմիր խաչի ընկերությանն էր փոխանցվելու ընդհանուր հարկերի 5 տոկոսը, արտասահմանյան անձնագրերի ձևակերպումից ստացված գումարների 15 տոկոսը, ժամանցի հաստատությունների եկամտի 2 տոկոսը և արտասահմանից ստացված նյութական միջոցներ²²։

²⁰ Տե՛ր եկագիր ՀԿԽ, էջ 3։

²¹ ՀԱԱ, ֆ. 154, ց. 1, գ. 2, թ. 9 շրջ.։

²² Ավագյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 21։

Անհրաժեշտ միջոցների առկայության դեպքում ՀԿԽԸ-ն հնարավորություն էր ստանում ընդլայնվել և իր մասնաճյուղերը բացել հանրապետության մի շարք բնակավայրերում՝ Ալեքսանդրապոլում, Զանգեզուրում, Լոռի-Փամբակում, Դիլիջանում, Էջմիածնում, Մեղրիում, Դարալագյազում և Նոր-Բայազետում²³:

Ալեքսանդրապոլում հիմնվում է մանկատուն՝ 40 որբերի համար, Լոռու շրջանում՝ բուժկայան, Զալալօղլիում (այժմ՝ Ստեփանավան)՝ մսուր-մանկապարտեզ, Դիլիջանում, Զանգեզուրում, Կոտայքի Քանաքեռ գյուղում՝ բուժկայաններ²⁴:

Գլխավոր վարչության կարևորագույն խնդիրներից էր նաև Միջագետքից ներգաղթած 6000 հայ գաղթականների առողջական վիճակի բարելավումը: Այդ նպատակով 1922 թ. հունիսի 25-ից Վեդի Բասարի շրջանի Բոյուք Վեդի գյուղում, որտեղ տեղավորված էին գաղթականները, ևս բացվում է բժշկական կայան՝ մեկ բժիշկով և բուժակով²⁵: Տասնմեկ ամիսների ընթացքում բուժկայանը համապատասխան բուժօգնություն է տրամադրել 5054 հիվանդի, որոնց 95 տոկոսը կազմում էին երկրում մոլեգնող մալարիայով տառապողները²⁶:

1922 թ. սեպտեմբերից Լոռվա մասնաճյուղը Գյուլագարակ գյուղում բացեց բժշկակայան, որը մինչև 1923 թ. մայիսը օգնություն է տրամադրել 4125 հիվանդի²⁷ և նախատեսում էր բացել նաև մսուր երեխաների համար, իսկ Ալեքսանդրապոլի մասնաճյուղը իր հովանու ներքո պահում էր մեկ մանկատուն և մսուր՝ մոտ 100 երեխաի համար²⁸:

²³ Նույն տեղում, էջ 21:

²⁴ ՀԱԱ, ֆ. 154, ց. 1, գ. 30, թ. 8-9:

²⁵ Նույն տեղում, գ. 38, թ. 6 շրջ.:

²⁶ Տեղեկագիր ՀԿԽ, Փարիզ, 1926, էջ 5:

²⁷ Ավագյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 23:

²⁸ ՀԱԱ, ֆ. 154, ց. 1, գ. 38, թ. 8 շրջ.:

1922 թ. հոկտեմբերից Զանգեզուրի Ղարաքիլիսա (այժմ՝ Սիսիան) և Ղափանի Տեղ գյուղերում բացվում է մեկական բուժկայան, իսկ 1923 թ. հունվարից բուժկայան է գործում նաև Հալիձորում²⁹: Նշված բուժկայանները 1923 թ. ընթացքում բուժօգնություն են ցուցաբերել 10 762 հիվանդի, որոնց 40 տոկոսը՝ մալարիայով տառապողներ, 20 տոկոսը՝ քսոտվ, հաջորդ՝ 1924 թ. ընդունել են 14 624 հիվանդի, 1925 թ.՝ 9132 հիվանդի³⁰:

1923-1924 թթ. մալարիայի դեմ պայքարելու նպատակով ՀԿԽԸ-ն կազմակերպեց Էջմիածնի տրոպիկական կայանը, որն ուներ նաև իր ստացիոնար՝ 4, մեկ տարի անց՝ արդեն 6 հակամալարիական բժշկական խմբերը, որոնք եռանդուն աշխատանքներ էին ծավալում մոտակա Զեյվա (այժմ՝ Տարոնիկ), Խաթունարխ (այժմ՝ Գայ), Փարաքար և այլ գյուղերում: 1924 թ. հունիսի 1-ից մինչև 1925 թ. հունվարի 1-ը կայանն իր շարժական խմբերի հետ միասին սպասարկել է 43 335 հիվանդի, այդ թվում՝ 31 609 մալարիայով տառապողների³¹:

1925 թ. բժշկական կետեր են բացվում Հոկտեմբերյանի (այժմ՝ Արմավիր) կայանում, որը մինչև օգոստոս օգնություն է տրամադրել 4960 հիվանդի, Ղափանի տարածաշրջանի Տեղ և Իջևանի Սևքար գյուղերում³²: Մինչև սեպտեմբեր Սևքարի բուժկայանն ունեցել է 8052 հիվանդ, որոնցից մալարիայով վարակված՝ 2746-ը³³:

ՀԿԽԸ գործունեությունը չէր սահմանափակվում միայն առողջապահական ձեռնարկումներով, այլ զուգընթաց օգնութ-

²⁹ Նույն տեղում, գ. 38, թ. 7-8:

³⁰ Ավագյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 22-23:

³¹ Նույն տեղում, էջ 28:

³² Դավաթյան Մ., Հայաստանի Կարմիր Խաչի ընկերությունը հիստուն տարում, Երևան, 1971, Ավագյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 20-21:

³³ Տեղեկագիր ՀԿԽ, էջ 29:

յուն էր ցուցաբերվում նաև որք և անապատտան երեխաներին ու այլ կարիքավորների: Այսպես՝ Երևանում ՀԿԽԸ-ի միջոցներով բացվել էր մեկ մանկատուն, հնարավորության սահմաններում նյութական օժանդակություն էր տրամադրվում հաշմանդամներին, չքավոր բնակչությանը և գաղթականներին: Նաև կազմակերպվում է բժշկակրթական գործ՝ գթության քույրերի դասընթացների ձևով³⁴:

Կարմիր Խաչի կողմից 1922-1923 թթ. «Անապատտան երեխաների օգնության ընկերությանը» նյութական աջակցություն էր տրամադրվում, իսկ 1923 թ. Երևանում հիմնվում է Կարմիր Խաչի որբանոցը՝ 8-14-տարեկան 100 երեխայի համար³⁵: 1925 թ. սեպտեմբերի 3-ի դրությամբ մանկատան սաների թիվը կազմում էր 91, տարիքը՝ 5-18³⁶: ՀՍԽՀ Երևանի Քաղգավգործկոմի գլխավոր ճարտարապետի՝ 1925 թ. նոյեմբերի 2-ի գրության մեջ նշվում է, որ մասնավոր մի անձի պատկանող հողամասը, որ ՀԿԽԸ-ին կից էր, հատկացվում է Կարմիր Խաչին՝ մանկատան կարիքները հոգալու համար³⁷:

1926 թ. հոկտեմբերի 22-ին տեղի ունեցած Լենինականի երկրաշարժի ավերիչ հետևանքների հաղթահարման գործում, համագործակցելով Ամերկոմի և ՀՕԿ-ի հետ, ՀԿԽԸ-ն զգալի օգնություն է ցուցաբերել և մարդասիրական մեծ ներդրում ունեցել: Ամերկոմի կողմից ՀԿԽԸ-ին է տրամադրվում 20 000 դոլար՝ թեյարաններ և կաթի մատակարարման կետեր բացելու, բնակչությանը կերակրելու համար³⁸:

³⁴ ՀԱԱ, ֆ. 154, ց. 1, գ. 78, գ. 78, թ. 7:

³⁵ Ավագյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 30:

³⁶ ՀԱԱ, ֆ. 154, ց. 1, գ. 92, թ. 117 և շրջ.:

³⁷ Նույն տեղում, գ. 92, թթ. 142-143:

³⁸ Տե՛ս Մերձավոր Արևելքի Ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեի գործունեությունը Հայաստանում 1918-1930 թթ., Երևան, 2009, էջ 180:

Առաջին իսկ օրերից ՀԿԽԸ-ն աղետի վայր է ուղարկում բժշկական օգնություն և արդեն հոկտեմբերի 25-ին Թուրքի Ղարաբախիսա (այժմ՝ Ախուրիկ) գյուղում բացում է բժշկակայան, որը սպասարկում է նաև շրջակա Արալըխ (այժմ՝ Երազգավորս), Ալեքսանդրովկա (այժմ՝ Ղարիբջանյան), Բայանդուր և Դահար-լու (այժմ՝ Գեւոր) գյուղերին³⁹: 1926 թ. հոկտեմբերի 25-ից մինչև նոյեմբերի 25-ը Ընկերությունը բժշկական օգնություն է տրամադրել հիվանդ և վիրավոր 3873 մարդու⁴⁰:

Երկրաշարժից տուժած անօթևան քնակչության համար ՀԿԽԸ-ն կազմակերպում և բացում է երկու սննդակայան՝ Թուրքի Ղարաբախիսա և Դավշան Ղըշլաղ (այժմ՝ Շիրակավան) գյուղերում, որոնք շրջակա ութ գյուղերի տուժածներին ապահովում են անհրաժեշտ սննդով: Սննդակայանները գործում են 1926 թ. հոկտեմբերի 26-ից մինչև նոյեմբերի 26-ը՝ այդ ընթացքում բաց թողնելով 148 450 բաժին սնունդ⁴¹:

ՀԿԽԸ-ն սննդակայան է հիմնում նաև Լենինականում, որտեղ օրական 3000 մարդու տրամադրվում է սնունդ, իսկ կաթի խոհանոցը մատակարարում է օրական 600 երեխայի: 1926 թ. դեկտեմբերից մինչև 1927 թ. մայիսը Լենինականում բաշխվում է 245 303 բաժին սնունդ և 66 922 բաժին կաթ: Լենինականում Ընկերության միջոցներով բացվում է նաև անվճար երկու թեյարան, որոնք գործում են 1927 թ. փետրվար-մարտ ամիսներին՝ տրամադրելով 85 235 բաժին թեյ⁴²:

Ընդհանուր առմամբ, մինչև 1927 թ. մայիսն ընկած ժամանակահատվածում ՀԿԽԸ-ի կողմից քնական աղետի հետևանքով

³⁹ ՀԱԱ, ֆ. 154, ց. 3, գ. 6, թ. 114:

⁴⁰ Նույն տեղում, թ. 115:

⁴¹ Ավագյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 32:

⁴² ՀԱԱ, ֆ. 154, ց. 3, գ. 6, թ. 117-118:

տուժած քաղաքի և գյուղերի բնակչությանն է տրամադրվել 443 664 բաժին սնունդ⁴³:

Այսպիսով, ՀԿԽԸ-ն իր գոյության անաջին իսկ տարիներից սկսած, երկրի սոցիալական ծանր վիճակի բարելավման գործում կառարել է հսկայածավալ աշխատանք՝ բազմաթույլ օգնություն տրամադրելով Խորհրդային Հայաստանի ազգաբնակչությանը՝ հիվանդությունների կանխարգելման և բուժման, անապաստաններին, որբերին և գաղթականներին օժանդակելու գործում՝ ակտիվորեն համագործակցելով ինչպես կառավարության, այնպես էլ արտասահմանյան մարդասիրական կազմակերպությունների հետ:

Сурен Р. Аветисян, *Институт истории НАН РА, к.и.н., доцент*, Деятельность Организации Армянского Красного Креста в социальной сфере в 1920-ые годы - Статья посвящена деятельности Организации Армянского Красного Креста в социальной сфере. В 1920-ые годы Организация осуществила множество социальных программ направленных на сохранение здоровья тысяч бездомных сирот беженцев спасшихся от Геноцида и на устранение последствий землетрясения 1926 года.

Деятельность Организации Армянского Красного Креста оказала огромное влияние на улучшение социально-экономического состояния страны.

⁴³ Նույն տեղում, թ. 117:

Suren R. Avetisyan, *NAS RA Institute of History, PhD in History, Assistant Professor*, The Activity of Armenina Red Cross Society in Social Sphere in 1920's - The article is dedicated to the humanitarian activities of the Armenian Red Cross Society in social sphere. In 1920's the Society carried out many social programs both in the First Republic of Armenia and in Soviet Armenia to preserve the health of thousands of refugees and homeless orphans survived from the Genocide as well as to eliminate the consequences of the 1926 earthquake.

The activities of the Armenian Red Cross Society had a great influence on improving the social-economic condition of the country.